
Grondbeginselen der sociologie

Inzicht in sociale relaties

Hugo de Jager, Albert L. Mok, Pauwke Berkers

Veertiende druk

 Noordhoff Uitgevers

Grondbeginselen der sociologie

Inzicht in sociale relaties

Dr. H. de Jager

Dr. A.L. Mok

Dr. P.P.L. Berkers

Veertiende druk

Noordhoff Uitgevers Groningen / Houten

Ontwerp omslag: Rocket Industries, Groningen

Omslagillustratie: Getty Images

Pictogrammen hoofdstukopeningen:

© Gerd Arntz, Gerd Arntz Estate, c/o Pictoright Amsterdam 2013

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever,
ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te
achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op
teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te
nemen met de uitgever.

*Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en
uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen
gegevens houden zij zich aanbevolen.*

0 / 14

Deze uitgave is gedrukt op FSC-papier.

© 2014 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag
niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van
reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel
16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen
aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl).
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en
andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot
Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060,
2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

*All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval
system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photo-
copying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.*

ISBN (ebook) 978-90-01-85280-1

ISBN 978-90-01-83446-3

NUR 756

Woord vooraf bij de veertiende herziene druk

In alle bescheidenheid maar met gepaste trots presenteren wij – vijftig jaar na de eerste druk in 1964 – deze grondig herziene editie. Die trots lijkt ons gerechtvaardigd, want een klein inleidend boekje is in de loop der jaren uitgegroeid tot een volwaardig leerboek, maar nog steeds 'bestemd voor al diegenen, die zijn geïnteresseerd in de bijdrage die de sociologie kan leveren tot een beter begrip van sociale verschijnselen, in het bijzonder voor hen die in het kader van een studie of opleiding een korte oriëntatie nodig hebben,' zoals het voorwoord van de eerste druk vermeldde. Daarmee is *Grondbeginselen der sociologie* de langstlopende Nederlandstalige introductie in de sociologie, waarmee hele generaties zijn opgegroeid.

Het algemene leerdoel van ons boek komt tot uiting in de ondertitel 'Inzicht in sociale relaties.' Anders gezegd: de lezer laten zien hoe mensen op tal van verschillende manieren met elkaar omgaan en hoe sociologen die boeiende processen in woorden proberen te vangen. Wij proberen dat zo duidelijk en eenvoudig mogelijk te doen met de opmerking in het achterhoofd die Albert Einstein ooit maakte: 'We should make things as simple as possible, but not simpler.'

De 'oude auteurs' verwelkomen dr. Pauwke Berkers, die vanaf het begin een grote bijdrage heeft geleverd aan deze veertiende herziene druk. Zoals bij alle eerdere herdrukken is ook bij deze versie sprake van tal van kleinere en grotere veranderingen. Geheel nieuw is een uitgebreide paragraaf (5.1) over socialisatie. Hoofdstuk 16 over cultuur is herschreven en ook in de hoofdstukken 14 (sociale structuren) en 15 (sociale ongelijkheid) is sprake van grote ingrepen. Nieuw zijn ook de pictogrammen van de Duits-Nederlandse grafisch ontwerper Gerd Arntz.

Desondanks is de opbouw in vier afgeronde delen gehandhaafd. Deel I Sociologie als wetenschap is een verkenning van het terrein. Deel II Mensen met elkaar bespreekt aspecten van de omgang van individuen onderling. Deel III Sociale kaders schetst de kleinere en grotere verbanden waarbinnen die omgang plaatsvindt alsmede de daarbij behorende culturen en subculturen. Deel IV Samenleving in evenwicht en beweging behandelt ten slotte de mate van dynamiek die het voorgaande vertoont.

Behouden bleef bij deze herziening ook onze gewoonte op tal van plaatsen in de tekst te verwijzen naar reeds behandelde of nog te behandelen onderwerpen, alsmede naar de ondersteunende website

www.grondbeginselendersociologie.noordhoff.nl

In aansluiting hierop willen wij studenten die een werkstuk of thesis moeten maken, wijzen op het grote belang van bronvermelding. Dat geldt al helemaal voor degenen die professioneel publiceren. Groenman (1956, p. 26) gaf drie redenen waarom het zelfs onze plicht is om die bronnen te vermelden:

- Eerlijkheid: de lezer kan controleren of er juist en volledig is geciteerd.
- Bescheidenheid: anderen krijgen (terecht) de eer van hun bijdragen aan de wetenschap.
- Bijdragen aan de wetenschap: door de verbinding tussen diverse publicaties te leggen wordt de wetenschap een bouwwerk waarbij bronvermelding dienst doet als cement.

Wij voegen daar nog aan toe dat de student daardoor beseft dat zo'n bouwwerk alleen kan bestaan dankzij hetgeen door talloze anderen eerder al is gevonden en bedacht. Bovendien dreigt door citeren zonder bronvermelding het gevaar van plagiaat, dat een belangrijke vorm van wetenschapsfraude is.

Het zou Prof. S.J. Groenman ongetwijfeld genoeg hebben gedaan als hij had geweten dat twee van zijn Utrechtse studenten deze mijlpaal voor de Nederlandse sociologie hebben bereikt.

De schrijvers

Bussum
Maastricht
Rotterdam

Najaar 2013

Inhoud

Inleiding 9

DEEL 1

Sociologie als wetenschap 13

1 Wat verstaan we onder sociologie? 15

- 1.1 Waarneming 16
  - 1.2 Zingeving 17
  - 1.3 Referentiekader 19
  - 1.4 Selectiviteit 20
  - 1.5 Definitie van de situatie 22
- Samenvatting 25

2 Sociologie als wetenschap 27

- 2.1 Ontstaan van de sociologie 27
  - 2.2 Omschrijving van sociologie 31
  - 2.3 Waardevrijheid en object 34
  - 2.4 Sociologie nader omschreven 36
- Samenvatting 39

3 Betekenis van de sociologie 41

- 3.1 Twijfel en verwondering 41
  - 3.2 Sociologie overbodig? 42
  - 3.3 Sociologie bedreigend? 45
  - 3.4 Onbedoelde gevolgen? 46
  - 3.5 Maatschappelijke betekenis van de sociologie 49
- Samenvatting 51

4 Sociologisch taalgebruik 53

- 4.1 Vaktaal en spreektaal 53
  - 4.2 Sociologische terminologie 56
  - 4.3 Begrippen 58
  - 4.4 Termen 61
  - 4.5 Definities 62
- Samenvatting 65

DEEL 2

Mensen met elkaar 67

- 5 Mens en medemens 69**
  - 5.1 Socialisatie 69
  - 5.2 Visies op samenleven 71
  - 5.3 Sociale situatie en gedrag 76
  - 5.4 Verbijzonderingen 77
  - Samenvatting 82

- 6 Waarden, normen en verduurzaming daarvan 85**
  - 6.1 Verwachtingen, voorstellingen en patronen 86
  - 6.2 Bestaan en ontstaan van collectieve opvattingen 89
  - 6.3 Vertraging 94
  - 6.4 Waarden, normen en instituties nader bezien 96
  - 6.5 Consensus en dissensus 98
  - Samenvatting 103

- 7 Vormen van sociale dwang 105**
  - 7.1 Officiële en officieuze moraal 106
  - 7.2 Sociale controle en consensus: drie visies 108
  - 7.3 Macht en dissensus 111
  - 7.4 Sancties 114
  - Samenvatting 118

- 8 Afwijkend gedrag en conflict 121**
  - 8.1 Deviantie als gedrag 121
  - 8.2 Deviantie als sociaal proces 125
  - 8.3 Conflicten 130
  - Samenvatting 132

- 9 Tussenmenselijke relaties 135**
  - 9.1 Interactie en communicatie 135
  - 9.2 Pseudocommunicatie en non-verbale communicatie 139
  - 9.3 Roddel 141
  - 9.4 Interactie: drie benaderingen 143
  - 9.5 Sociale relaties 143
  - Samenvatting 145

- 10 Positie, status en rollen 147**
  - 10.1 Sociale posities 148
  - 10.2 Sociale rollen 150
  - 10.3 Rollenconflicten 156
  - Samenvatting 162

- 11 Rolattributen, statussymbolen en stereotypen 165**
  - 11.1 Rolattributen en statussymbolen 165
  - 11.2 Beeld en werkelijkheid 169
  - 11.3 Stereotypen en vooroordelen 170
  - Samenvatting 173

DEEL 3

Sociale kaders 175

12 Kenmerken van groeperingen 177

- 12.1 Groeperingen 178
  - 12.2 De indeling van Merton: groep, collectiviteit en categorie 187
  - 12.3 Netwerken 191
- Samenvatting 194

13 Het behoren tot groeperingen 197

- 13.1 Soorten groeperingen 198
  - 13.2 Aantrekkelijkheid van groeperingen en onderlinge waardering 200
  - 13.3 Netwerken en netwerkanalyse 201
  - 13.4 Betekenis van groepen, collectiviteiten en netwerken 204
  - 13.5 Betekenis voor de samenleving 207
  - 13.6 Etnocentrisme en sociocentrisme 207
- Samenvatting 210

14 Sociale structuur 213

- 14.1 Het begrip structuur 214
  - 14.2 Structuur en structurering 216
  - 14.3 Organisatie en bureaucratie 218
- Samenvatting 223

15 Sociale ongelijkheid 225

- 15.1 Sociale ongelijkheid bestaat op allerlei gebied 226
  - 15.2 Sociale stratificatie 230
  - 15.3 Vormen van sociale ongelijkheid 236
  - 15.4 Stand en kaste 241
  - 15.5 Klassenmaatschappij 242
  - 15.5 De kennismaatschappij is een open, mobiele maatschappij 244
  - 15.7 Netwerkmaatschappij 249
- Samenvatting 255

16 Cultuur 257

- 16.1 Cultuur als manier van leven 258
  - 16.2 Aspecten van cultuur 259
  - 16.3 Subculturen en dominante cultuur 269
  - 16.4 Cultuur als vorm van artistieke expressie en communicatie 275
  - 16.5 Tot besluit 279
- Samenvatting 280

17 Cultuuroverdracht 283

- 17.1 Cultuuroverdracht in drie dimensies 284
  - 17.2 Enculturatie en acculturatie 287
- Samenvatting 293

DEEL 4

Samenleving in evenwicht en beweging 295

18 Stabiliteit en verandering 297

- 18.1 Oorzaken van verandering 298
  - 18.2 Socio-culturele verandering 302
  - 18.3 Endogene factoren in sociale verandering 305
  - 18.4 Exogene factoren in sociale verandering 311
  - 18.5 Innovatie en diffusie 313
  - 18.6 Aspecten van verandering 315
  - 18.7 Sociale verandering nader gedefinieerd 319
- [Samenvatting 322](#)

19 Functieanalyse 325

- 19.1 Onderlinge samenhang en wisselwerking: functies 326
  - 19.2 Soorten functies 327
  - 19.3 Functieanalyse nader beschouwd 332
- [Samenvatting 335](#)

20 Sociale bewegingen en socio-culturele verandering 337

- 20.1 Sociale problemen 338
  - 20.2 Sociale bewegingen en collectief gedrag 340
  - 20.3 Typen sociale bewegingen 344
  - 20.4 Sociale bewegingen afgegrensd – ideologie en organisatie 346
  - 20.5 Sociale bewegingen, verandering, futurologie 350
- [Samenvatting 351](#)

[Begrippenlijst 352](#)

[Antwoorden tussenvragen 373](#)

[Literatuuroverzicht 390](#)

[Illustratieverantwoording 397](#)

[Register 398](#)

[Over de auteurs 407](#)

Inleiding

Deze inleiding in de sociologie biedt veel stof tot nadenken over het brede veld waar deze wetenschap over gaat: het samenleven van grotere of kleinere aantallen mensen. Het gaat daarbij om de sociale aspecten ervan. *Sociaal* komt van socius, maat of (met)gezel en bij het Latijnse socialis gaat het om de gemeenschap ofwel de maatschappij.

Sociaal is een algemene term ter aanduiding van alles wat voortkomt of is voortgekomen uit gedrag van mensen met elkaar. Het gaat dus om de wisselwerking tussen mensen (*interactie*). Daarbij zijn sociologen vooral geïnteresseerd in gedragingen die een zekere mate van duurzaamheid en regelmaat vertonen. Een voorbeeld: als Jan in ruil voor een blauw oog Piet een bloedneus slaat, is dat misschien slechts een eenmalige gebeurtenis. Maar een socioloog spitst de oren als blijkt dat Jan en Piet niet zomaar een paar jongens zijn die zomaar ruzie over zomaar een onderwerp hebben, maar dat vaker jongens met dezelfde sociale achtergrond als Jan en Piet over juist dat onderwerp op de vuist gaan.

Het boek is onderverdeeld in vier delen, elk met een bepaald aspect van de sociologie die in grote lijnen als volgt te kenschetsen zijn.

Het *eerste* deel behandelt kort de sociologie als wetenschap en wil duidelijk maken wat onder sociologie wordt verstaan, wat haar oorsprongen zijn, hoe sociologen tewerk gaan en ten slotte van welke begrippen zij zich daarbij bedienen. Begrippen, termen en definities zijn, naast methoden en technieken van onderzoek, belangrijke werktuigen voor iedere socioloog.

In het *tweede* deel wordt ingegaan op bepaalde aspecten van contacten tussen mensen: waarden en normen, sociale dwang, afwijkend gedrag en conflict, posities, rollen, statussymbolen en wat er verder zoal van invloed is. Regelmatig wordt, hier en elders, verband gelegd tussen theorie en praktijk, want sociologisch kijken naar de samenleving is voor iedereen van belang. Dat geldt zeker voor allerlei beroepsbeoefenaren die zich met mensen bezighouden.

Het *derde* deel handelt over kleinere en grotere sociale verbanden waarvan mensen deel uitmaken. Daarbij is het begrip structuur uitermate belangrijk. Structuur is de wijze waarop een samengesteld geheel, zoals een samenleving, is opgebouwd uit onderdelen: individuen en allerlei groeperingen. Vandaar ook het begrip sociale structuur: het geheel van posities binnen groeperingen en de min of meer duurzame sociale relaties tussen de bekleeders van die posities. Het begrip structuur is daarom zo belangrijk, omdat wij in onze zeer individualistische maatschappij sterk geneigd zijn ons en andermans gedrag vooral te zien als voortkomend uit de bedoelingen, strevingen en eigen keuzen. Daardoor zijn we ons vaak zo weinig bewust van structurele invloeden op ons gedrag. Ooit was een politieke slogan 'Het is zo fijn om jezelf te zijn'. Het was frappant hoeveel mensen besloten op ongeveer dezelfde manier zichzelf te zijn. Al in 1893 liet Durkheim zien hoezeer

zelfs een hoogstpersoonlijke beslissing als zelfdoding mede bepaald wordt door bepaalde structuurkenmerken, zoals de economische situatie of het gebrek aan politieke stabiliteit. Hetzelfde blijkt ook te gelden voor onder andere partnerkeuze, echtscheiding en kindertal. Dergelijke invloeden bracht iemand eens tot de (paradoxale) uitspraak dat de maatschappij niet bestaat maar wel invloed uitoefent. En hetzelfde geldt voor het in dit deel besproken onderwerp cultuur.

Wij maakten in hoofdstuk 6 al kennis met onderdelen van cultuur: waarden, normen en instituties. In dit deel komt hun samenhang met andere cultuurelementen als grotere eenheden aan de orde. Ook de overdracht daarvan wordt in breder perspectief geplaatst dan in hoofdstuk 13 bij het onderwerp socialisatie gebeurde.

In deel vier ten slotte komt de wisselwerking tussen stabiliteit en verandering aan de orde: wat houdt een bestaande toestand in stand en wat leidt tot verandering. Een apart hoofdstuk (19) besteedt aandacht aan een specifiek sociologische manier om onvoorziene gevolgen van menselijk handelen te onderkennen: de zogeheten functieanalyse.

Ieder hoofdstuk begint met het noemen van een of meer *grondbeginselen*, geheel in lijn met de reeds jaren bestaande titel van dit boek, waar we ondanks de herziening niet van hebben willen afwijken. Deze grondbeginselen vormen de basis, het uitgangspunt van de beschouwingen die in het betreffende hoofdstuk aan de orde komen. In de korte *inleidingen* op de verschillende hoofdstukken wordt bovendien een verbinding gelegd met wat reeds behandeld is en/of met wat nog komt.

Ieder hoofdstuk behandelt een of meer samenhangende thema's. Tijdens het lezen worden op wisselende momenten *tussenvragen* gesteld. Deze zijn vaak toegesneden op de actualiteit en bevatten ook stof voor discussie of overdenking. Op die vragen is lang niet altijd eenduidig antwoord mogelijk. Maar voor wie een hint wil, is voor haast alle vragen een mogelijk antwoord of een deel daarvan achterin het boek te vinden. Soms wordt de lezer bij zo'n antwoord op het paard geholpen en valt hij er bij een volgende vraag weer (half) af. Dat kan het overdenken stimuleren.

Na elk hoofdstuk volgt een bondige *samenvatting*, wat vooral bij de langere hoofdstukken zijn nut kan hebben.

Ten slotte is het onze stellige overtuiging dat de theorieën en inzichten die we aanreiken om de samenleving te beschouwen en te analyseren ook in meer algemene zin nuttig zijn. Iedere lezer zal in onze complexe maatschappij immers ook als staatsburger moeten functioneren. Wij hopen dat dit boek op een prettige manier hieraan bijdraagt.

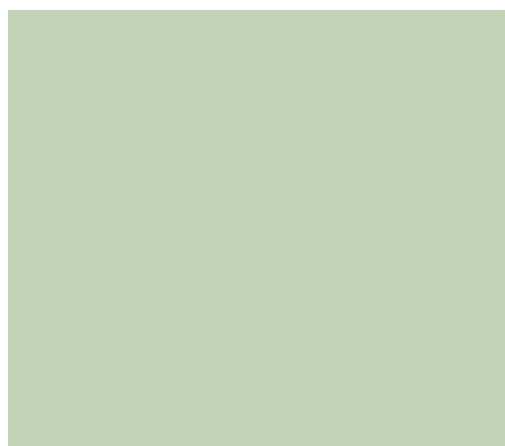

DEEL 1

Sociologie als wetenschap

- 1 Wat verstaan we onder sociologie? 15**
- 2 Sociologie als wetenschap 27**
- 3 Betekenis van de sociologie 41**
- 4 Sociologisch taalgebruik 53**

In deel 1 van het boek dat voor je ligt geven we antwoord op de vraag wat we onder sociologie verstaan en hoe mensen in hun denken, doen en waarnemen beïnvloed worden door hun samenleven met anderen. Daarnaast verdiepen we ons in het ontstaan van de sociologie en wat deze wetenschap voor de mensen in maatschappij en beroep kan betekenen. Volgens ons is dat vaak meer dan je denkt. En ten slotte komt het sociologisch taalgebruik aan de orde.

1

Wat verstaan we onder sociologie?

- 1.1 Waarneming
- 1.2 Zingeving
- 1.3 Referentiekader
- 1.4 Selectiviteit
- 1.5 Definitie van de situatie

GRONDBEGINSELEN

Mensen reageren niet alleen op dingen en op gedrag van andere mensen als zodanig, maar vooral ook op grond van de betekenis die zij daaraan toekennen vanuit hun referentiekader.

Het vermogen aan verschijnselen betekenis toe te kennen is aangeboren. De betekenissen zelf verwerven mensen zich in hun omgang met anderen en door de ervaringen die zij opdoen.

Sociologie bestudeert het samenleven van mensen in kleinere en grotere verbanden. Hoewel we allen in dezelfde maatschappij leven, heeft ieder van ons daarvan een eigen voorstelling. In dit hoofdstuk gaan we in op de selectiviteit van de waarneming die voortkomt uit ons referentiekader.

Een referentiekader is het *geheel van kennis, verklaringen en oordelen met betrekking tot onze sociale omgeving*. We zien niet alles wat zich in die maatschappij afspeelt, want we selecteren op grond van ons referentiekader en de voorstellingen die we al hebben.

We kijken door onze 'sociale bril' en vragen ons steeds weer af: wat betekent dit of dat verschijnsel voor mij en voor mijn omgeving? Aan iedere waarneming gaat dus een 'definitie van de situatie' vooraf.

1.1 Waarneming

'Kijk uit je ogen!' kunnen we te horen krijgen als we op straat tegen iemand opbotsen. Dat doen we ook, alleen werd op het moment van de botsing onze aandacht door iets anders getrokken. De filosoof Popper (1969) vertelt ergens dat hij vele jaren geleden de gewoonte had zijn Weense studenten direct aan het begin van zijn eerste college te vragen pen en papier te nemen. Daarna gaf hij hen de ogenschijnlijk simpele opdracht: 'Neem waar en noteer zorgvuldig wat u hebt waargenomen.' Vervolgens ging hij uit het raam staan kijken, totdat zijn studenten de opdracht gingen uitvoeren. Hij reageerde quasiverbaasd wanneer zij enigszins lacherig en onzeker vroegen wat zij nu eigenlijk moesten waarnemen.

Op die manier wilde Popper zijn studenten eens en voor altijd duidelijk maken dat 'zomaar' waarnemen niet bestaat. Er is zoveel te zien (en te horen!) dat een mens dat niet allemaal tegelijk kan waarnemen. Aan alle waarneming ligt – ook en vooral als men zich daarvan niet bewust is – een bepaald *gezichtspunt*, een leidend beginsel, een bepaalde belangstelling of theorie ten grondslag, dat selecteert uit de veelheid van waar te nemen verschijnselen.

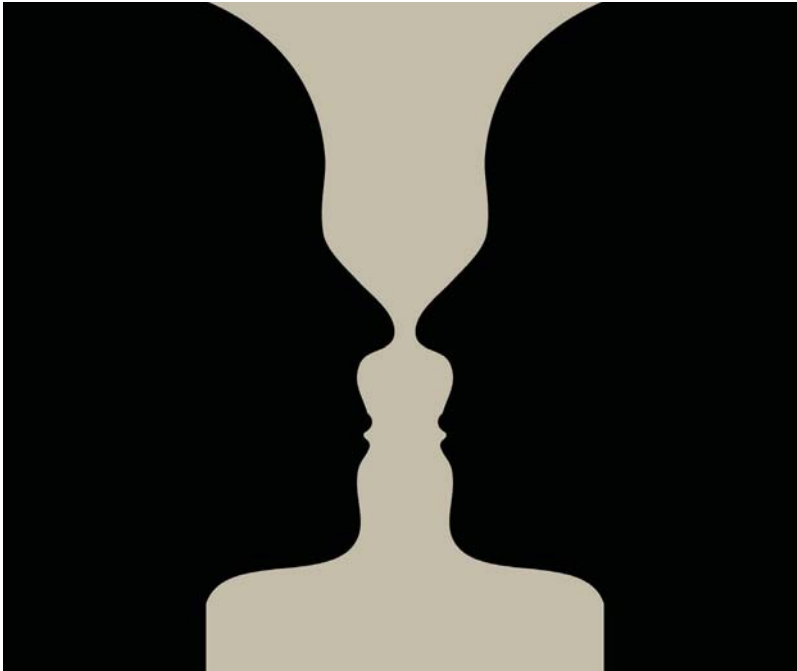
De anekdote vermeldt verder niet wat de studenten als waarneming hadden genoteerd. Maar men kan zich ongeveer het volgende voorstellen: een student(e) van wie de vader architect was, merkte het een en ander op over de bouw van het lokaal en de daarbij gebruikte materialen; een ander, die belangstelling had voor elektronica, nam waar dat de audiovisuele apparatuur verouderd was; een derde ten slotte, met belangstelling voor mensen, maakte enige opmerkingen over de medestudenten: hun leeftijd, geslacht, kleding en gedrag. Iedere student zag dus iets anders en tevens maar een deel van wat er in die collegezaal te zien was. Wat daar in het klein gebeurde, vindt in de maatschappij in het groot plaats: verschillende mensen kunnen een verschillende kijk op hun (sociale) omgeving hebben. We stellen dus nu al vast dat onze waarneming selectief is: hoewel we allemaal in dezelfde maatschappij leven, hebben we daarvan niet per se allemaal dezelfde voorstelling.

Dit is een idee waaraan we wel even moeten wennen. Immers, op grond van het feit dat we deel uitmaken van de maatschappij zijn we geneigd onszelf ook te beschouwen als een soort deskundigen met betrekking tot het samenleven. Mensen hebben min of meer uitgesproken ideeën over de samenleving en vooral over hun eigen sociale situatie. Daarbij zijn zij zich er niet, althans te weinig, van bewust dat het in feite om verschillende en slechts gedeeltelijke deskundigheden gaat, elk met haar eigen beperkingen.

Natuurlijk is bij dat waarnemen onze (erfelijke) biologische en psychologische uitrusting van belang. De clou is echter dat deze zich voor ieder van ons in contact met slechts bepaalde mensen en in een ander sociaal kader ontwikkelt.

Gezichtspunt

Selectieve waarneming

FIGUUR 1.1 Optische illusie en selectiviteit van de waarneming

Afhankelijk van je invalshoek, je sociale bril, zie je er één bepaalde voorstelling in. Het kost enige inspanning om te wisselen van invalshoek en er ook een andere voorstelling in te zien.

TUSSENVRAAG 1.1

Kijk om je heen, neem waar en noteer wat je hebt waargenomen. Vergelijk je waarnemingen met die van anderen en probeer eventuele verschillen te verklaren.

1.2 Zingeving

In de sociologie proberen we de acties en reacties van mensen te verklaren uit het feit dat zij niet 'alleen op de wereld' zijn. *Sociologie* definiëren we als *de wetenschap die het samenleven van mensen binnen grotere en kleinere verbanden empirisch bestudeert*. In hoofdstuk 2 komen we op deze definitie terug. Hier volstaan we met de opmerking dat kenmerkend voor de sociologische zienswijze is: een manier van denken die alle activiteiten en voortbrengselen van mensen in verband brengt met de samenleving waartoe die mensen behoren, en die al die activiteiten en voortbrengselen ziet in hun afhankelijkheid van de samenleving.

Het gaat ons hier dus om het samenleven van mensen. Maar ook sommige diersoorten leven samen in kolonies, kudden of zwermen. Men heeft daarom vaak geprobeerd uit te vinden wat mens en dier van elkaar onderscheidt. Meestal wordt er dan op gewezen dat mensen de enige levende wezens zijn die verstand hebben en over taal beschikken: de klassieke definitie van de mens als *animal rationale*. De filosoof Cassirer (1944) vond dat een te beperkte opvatting: behalve over taal beschikken mensen over mythen,

Sociologie

kunst en godsdienst. Al deze uitingen beschouwt hij als symbolen, die niet alleen uiting geven aan denkbeelden en ideeën, maar ook aan gevoelens, zoals genegenheid, trots, woede et cetera. Vandaar zijn voorstel: de mens als *animal symbolicum*, dat wil zeggen dat mensen betekenis toekennen aan ervaringen, dingen en verschijnselen. Mensen kunnen over de betekenissen met elkaar communiceren, waarbij kan blijken dat de een ergens een heel andere betekenis aan toekent dan de ander. Het maakt bijvoorbeeld een groot verschil of men een samentrekking van een oogspiertje bij iemand opvat als een nerveuze tic of als het steeds geven van knipoo-ges.

TUSSENVRAAG 1.2

Geef enkele voorbeelden van hoe wij ons handelen afstemmen op betekenissen die wij aan dingen en verschijnselen toekennen.

Mens en dier

Een heel andere manier om mens en dier van elkaar te onderscheiden wijst juist op wat mensen in vergelijking met dieren niet of nauwelijks bezitten: *instincten*. In deze visie is de mens wel eens een ‘Mängelwesen’ genoemd, een wezen waaraan juist iets ontbreekt (Gehlen, 1961). Ook dat is een uitermate belangrijk aspect. Bij dieren worden gedragspatronen en eventuele samenlevingsvormen van generatie op generatie biologisch doorgegeven. Mieren bijvoorbeeld bouwen nu nog precies dezelfde mierenhopen als hun verre voorouders, getuige de versteende resten die gevonden zijn. Maar voor mensen betekent de afwezigheid van instincten dat iedere generatie opnieuw van alles moet leren. Het zijn echter deze zelfde leerprocessen, waar mensen voor hun (voort)bestaan zo op zijn aangewezen, die maken dat hun gedrag en wijze van samenleven veel veranderlijker zijn dan bij dieren het geval is. Verschillende mensen kunnen verschillende dingen leren. Dat houdt in de eerste plaats in dat zich in dezelfde periode op verschillende plaatsen uiteenlopende soorten samenlevingen kunnen vormen. En in de tweede plaats, dat een en dezelfde samenleving na kortere of langere tijd kan veranderen. Dat laatste komt doordat sociale leerprocessen ruimte laten voor variaties en vergissingen, waarbij mensen de aangeboden leerstof niet helemaal exact overnemen.

Instincten

TUSSENVRAAG 1.3

Heb jij een voorbeeld uit je eigen bestaan waarbij je de sociale ‘leerstof’ niet exact overnam? Door welke oorzaak? Zou het een sociale verandering teweegbrengen wanneer een paar duizend leeftijdgenoten hetzelfde zouden doen?

Een en ander wil echter niet zeggen dat bij dieren helemaal geen leerprocessen (kunnen) plaatsvinden. Men heeft bijvoorbeeld wel eens een poes geleerd alleen witte muizen te vangen. Toen de poes jonkies had, bleken die na verloop van tijd ook alleen achter de witte muizen aan te gaan en de grijze te laten lopen! En we weten dat dolfinen uitermate intelligent zijn en onderling ook kunnen communiceren.

De schrijver en bioloog Maarten’t Hart vertelde eens in de boekenbijlage van *Vrij Nederland* het volgende:

‘Een assistent van de walvisonderzoeker Saayman liep rokend in de richting van een patrijspoort in een groot bassin met dolfinen. Bij het raampje aangekomen, haalde hij zijn pijp uit zijn mond en blies een rookwolk tegen het glas aan. Een jonge dolfin zag dat, zwom onmiddellijk naar zijn moeder, zoog bij haar wat melk op, zwom naar zijn

kant van de patrijspoort en spoog een wolkje melk tegen het glas aan. Het kan maar *één* ding betekenen: zo'n jonge dolfijn moet in staat zijn om te kunnen bedenken hoe hij het gedrag van die rokende assistent op speelse wijze kan pareren.'

Hoe het ook zij, vaststaat in ieder geval dat bij mensen *leerprocessen* van nauwelijks te overschatten betekenis zijn. Zowel psychologen als sociologen hebben zich daarmee uitvoerig beziggehouden, met dien verstande dat psychologen vooral onderzoeken hoe mensen leren, en dat sociologen zich vooral verdiepen in de vraag: *wat* leren mensen, van *wie* en *aan wie*?

In hun omgang met anderen leren mensen allerlei dingen over hun samenleving: zij hebben zich daarvan een beeld gevormd en weten allerlei feiten, al hoeft wat zij 'weten' lang niet altijd waar te zijn.

Behalve een zekere *kennis* hebben mensen meestal ook geleerd de dingen op een bepaalde manier te *verklaren*: hogere machten, boze geesten, de biologische aard van mensen, de schepping of chemische reacties worden verantwoordelijk gesteld voor de gekende feiten.

Leerprocessen

1

Kennis
Verklaren

TUSSENVRAAG 1.4

Welke soort(en) verklaring(en) heb jij (in dit stadium van de bestudering van dit boek) voor criminaliteit van jongeren?

En ten slotte hebben mensen vaak ook geleerd positief of negatief te *oordeelen* over wat zij weten en eventueel zien gebeuren. Sommige dingen beschouwen zij als goed en wenselijk, andere als slecht en onwenselijk. En afhankelijk van hun 'verklaring' zien zij sommige van die verschijnselen als onontkoombaar en andere als vatbaar voor menselijk ingrijpen.

Ieder van ons heeft dus een bepaald *beeld* van zijn samenleving. Maar hebben wij hetzelfde beeld en kennen wij onze samenleving werkelijk zo goed als we geneigd zijn te denken? Regelmatig ontdekken we dat dat toch minder het geval is dan we dachten.

Oordeel

Beeld van de
samenleving

1.3 Referentiekader

Wij zagen dat mensen, op grond van het feit dat zij deel uitmaken van de samenleving, beschikken over een geheel van kennis, verklaringen en oordelen met betrekking tot hun (sociale) omgeving. Zij hebben dat geleidelijk, door middel van leerprocessen, verworven in hun omgang met anderen en tijdens hun ervaringen met die anderen. Sociologen vatten dit alles samen onder het begrip *referentiekader*.

Wij ontlenen onze referentiekaders aan onze sociale situatie, die bestaat uit de omstandigheden waarin wij verkeren, groeperingen en netwerken waartoe wij behoren, het milieu waaruit wij afkomstig zijn en het werk dat wij dagelijks verrichten, kortom: de ervaringen die wij samen met de onzen opdoen. Behalve aan deze directe ervaringen ontlenen wij ons referentiekader gedeeltelijk aan onze opvoeding en ons onderwijs: daarmee nemen wij ook indirect deel aan de ervaringen van onze voorgangers. Zo bleek uit een langzamerhand befaamd onderzoek van Instituut Clingendael dat Nederlandse jongeren een zeer negatief beeld hebben van Duitsers. Zij zagen de Duitsers als oorlogszuchtig en arrogant, hoewel zij uiteraard geen enkele persoonlijke ervaring hebben met of herinnering hebben aan de bezettingsjaren

Referentie-
kader

1940-1945. Zij hadden daarover alleen maar gehoord van de ouderen en er eventueel kennis van genomen uit boeken, films en televisieprogramma's die ouderen hebben gemaakt. Op dit soort beeldvorming komen wij in hoofdstuk 11 nog terug.

Het gaat de socioloog dus om het referentiekader zoals dat voortkomt uit de gemeenschappelijke ervaringen van verscheidene mensen in ongeveer dezelfde sociale situatie: de *sociale bril* en de culturele lens waardoor de leden van een groepering of samenleving de dingen op ongeveer dezelfde wijze zien en interpreteren.

Sociale bril

DE VOLKSKRANT, 9 EN 21 JANUARI 2008; KAMPIOEN, JANUARI 2008

Beeldvorming

Beeldvorming kan echter (snel) veranderen: uit recent onderzoek blijkt dat jongeren thans juist graag met vakantie naar Duitsland gaan en de Duitsers goed gezind zijn.

Een psycholoog zegt met andere woorden hetzelfde als een socioloog bedoelt met

referentiekader, sociale bril en selectieve waarneming. Waarneming wordt in de psychologie gezien als een product van een groot aantal hersenprocessen, deels gevoed door informatie uit de buitenwereld en deels door wat zich al langer in ons geheugen heeft genesteld.

Met nadruk moet nog worden gesteld dat het gedrag van mensen niet uitsluitend wordt bepaald door hun vroegere ervaringen. Anders gezegd: een referentiekader is, hoewel het een zekere mate van stabiliteit bezit, niet onveranderlijk. Als onze levensomstandigheden en daarmee onze ervaringen ingrijpend veranderen, wijzigen zich na verloop van tijd meestal ook onze opvattingen en ons referentiekader. Deze gehele of gedeeltelijke aanpassing van ons referentiekader treedt bijvoorbeeld op wanneer wij door verhuizing, verandering van werkkring, werkloosheid, emigratie of sociale stijging of daling deel gaan uitmaken van andere groeperingen. Dat is ook het geval wanneer bijvoorbeeld door mijnsluiting, inpoldering (vissers) of bedrijfsbeëindiging de bestaansbronnen van een gemeenschap opdrogen en mensen op andere wijze in hun onderhoud moeten gaan voorzien. Wij komen hierop in hoofdstuk 6 terug.

TUSSENVRAAG 1.5

Geef een concreet voorbeeld van gehele of gedeeltelijke aanpassing van iemands referentiekader door: verandering van werkkring, sociale stijging, studie of verhuizing.

1.4 Selectiviteit

Aan het begin van dit hoofdstuk hebben we al vrij uitvoerig gezien dat 'zomaar' waarnemen niet bestaat: ieder van ons neemt via zijn sociale bril selectief waar en ziet maar een deel of aspect van hetgeen er te zien is. Sommige aspecten van de sociale werkelijkheid vallen dus letterlijk buiten ons

referentiekader. Als mensen over 'de' *sociale werkelijkheid* praten, moet men zich dus meteen afvragen: wiens sociale werkelijkheid?

Mensen leren in de loop van hun leven om vooral te letten op de dingen die op een of andere manier verband houden met hun eigen leefwijze, terwijl zij daarentegen vaak de meest gewone en vertrouwde dingen over het hoofd zien, juist omdat die zo gewoon en vertrouwd zijn. Maar ieder die waarneemt, selecteert uit de veelheid van verschijnselen die hij om zich heen aantreft: hij 'ziet' er slechts enkele van en wel vooral die welke min of meer passen in het hem vertrouwde wereldbeeld of daarvan juist sterk afwijken.

Mak (1996) citeert het commentaar van een boer uit Jorwerd bij het langstrekken van de Duitsers op 10 mei 1940 op weg naar de Afsluitdijk: 'Ze reden allemaal op paarden, overal waren paarden ja, het was schandelijk, maar we keken vooral naar die paarden. Wat een prachtige dieren waren dat.'

Een ander treffend voorbeeld: het Nederlands elftal speelde eens tegen België in een blauw shirt. Telefonisch onderzoek achteraf wees uit dat 7% van de kijkers zich niettemin herinnerde dat de kleur van het shirt oranje was.

Een laatste interessant voorbeeld van de problemen rond selectiviteit speelt bij het afleggen van een juridisch getuigenis: in een aantal gevallen – onder omstandigheden bij het verhoor door de rechter-commissaris en in ieder geval op de rechtszitting – wordt de getuige beëdigd. Hij legt dan de eed of belofte af. Volgens de wet is hij dan verplicht de gehele waarheid en niets dan de waarheid te zeggen. Maar hij kan slechts medelen wat hij waargenomen heeft, en dus iets verklaren dat volstrekt niet waar is, zonder dat hij liegt. Ook bij verhoren van (kleine) kinderen in pedofiliezaken speelt dit *waarnemingsprobleem*, en des te meer wanneer de ondervragende partij enige suggestiviteit niet weet te vermijden.

TUSSENVRAAG 1.6

Bedenk een voorbeeld van zo'n suggestieve vraag.

Vormen van selectiviteit

De selectiviteit gaat nog verder dan alleen maar wat wij in het gebodene zien of horen (*selective perception*). Het selecteren begint al bij hetgeen waarvoor wij ons openstellen of waaraan we worden blootgesteld (*selective exposure*) en eindigt met wat wij onthouden (*selective retention*) van wat wij hebben waargenomen.

Ten slotte selecteren wij ook nog waarover we met anderen praten. Er zijn aanwijzingen dat mensen vooral praten over dingen waarover zij het min of meer met elkaar eens zijn, of waarvan zij denken dat anderen daarvoor (ook) grote belangstelling hebben. Mensen praten vooral met degenen die de eigen opvattingen delen, zodat men wederzijds elkaars opvattingen bevestigt en versterkt. Hier komen we in hoofdstuk 9 nader op terug.

In de praktijk blijken 'al die anderen' vooral te bestaan uit naaste familieleden, vrienden, kennissen en collega's, alsmede partij- en geloofsgenoten. Enerzijds ontlenen mensen aan die beperkte kring hun referentiekader als geheel van feitenkennis, verklaringen en oordelen. Anderzijds bevestigen zij elkaar in deze min of meer gemeenschappelijke opvattingen.

Nogmaals stellen we dat voor sociologen de vraag dus niet alleen is wat mensen leren, maar ook van wie zij dat leren en aan wie zij dat doorgeven.

**Sociale
werkelijkheid**

1

**Waarnemings-
probleem**

**Selective
perception
Selective
exposure
Selective
retention**

De hiervoor genoemde selectieprocessen berusten niet alleen op de meer of minder beperkte en specifieke ervaringen van mensen. Ook *emoties* en persoonlijke maar vaak sociaal geconditioneerde voorkeuren, antipathieën en andere positieve of negatieve gevoelens spelen een grote rol. Met een bekend geworden experiment werd gedemonstreerd dat arme kinderen de omvang van geldstukken groter schatten dan rijke kinderen (Bruner & Goodman, 1947). Wij zien de dingen niet (alleen) zoals zij zijn, maar (ook) zoals wijzelf zijn. Niet ten onrechte is wel eens gezegd dat een rijk man niet zomaar een arm man met meer geld is: hij ziet de dingen anders, hij denkt anders en hij reageert anders. Hij is dus iemand anders!

Kortom, de waarneming en waardering van mensen of groepen wordt beïnvloed door de positieve of negatieve gevoelens van de waarnemer. Welke vormen dat kan aannemen werd lang geleden experimenteel al aangetoond (Krech, Crutchfield & Ballachey, 1962). Daarbij moesten twee groepen kinderen gymnastieoefeningen uitvoeren voor een publiek dat bestond uit klasgenoten. De ene groep was samengesteld uit kinderen aan wie men algemeen een hekel had, de andere groep bestond uit populaire kinderen. Een en ander was zo ingestudeerd dat de niet-populaire kinderen de oefeningen foutloos uitvoerden. De groep van populaire kinderen daarentegen maakte een aantal duidelijke fouten. Maar na afloop bleek dat de klasgenoten fouten hadden 'gezien' bij de niet-populaire groep! Een kwalijke daad wordt gemakkelijk met een kwalijke persoon verbonden. En zelf weten we ook dat bij sporten zoals voetbal de overtredingen van de tegenpartij vaak opmerkelijk scherp gezien worden.

Ons waarnemen is dus niet zomaar een passief registreren van wat zich aan ons voordoet: het is een actief construeren van een bepaald beeld, in hoge mate afhankelijk van de waarnemer, die beïnvloed is door sociale factoren. De sociologen Berger en Luckmann (1967) noemden dit de *sociale constructie van de werkelijkheid*. Mensen zijn sociaal 'geprogrammeerd' om dingen op een bepaalde wijze waar te nemen en er op een specifieke wijze op te reageren (Hofstede, 1991).

Sociale constructie van de werkelijkheid

TUSSENVRAAG 1.7

Wat zou je, in het licht van het voorgaande, kunnen opmerken over oordelen die mensen over elkaar hebben?

1.5 Definitie van de situatie

'Bij alles wat een mens tegenkomt, vraagt hij zich als het ware af: wat betekent dit voor mij? Zo'n definitie van de situatie gaat vooraf aan iedere reactie van mensen op hetgeen hun pad kruist.

Zo'n interpretatie van en tegelijkertijd oordeel over een situatie of gebeurtenis berust uiteindelijk op een vergelijking: men vergelijkt iets met wat vanuit de eigen situatie vertrouwd is en dat (daarom) als juist of normaal wordt aanvaard. In onze waarneming en interpretatie spelen dus verschillende factoren een rol: ons al dan niet bekend zijn met de waargenomen verschijnselen, ons (morele) oordeel daarover en de mate waarin wij de dingen in ons voor- of nadeel achten. Pas als men het probeert, merkt men hoe moeilijk het is een situatie of gebeurtenis alleen maar te beschrijven zonder ongewild al in emotioneel gekleurde interpretaties te vervallen: de huiskamer van onze buurman is

gezellig, rommelig, koud of kitscherig; een college is saai, boeiend, langdradig of moeilijk' (Homans, 1966, p. 35).

Van jongs af aan leren wij dat bepaalde interpretaties bij bepaalde verschijnselen horen. Steeds als een kind vraagt 'wat is dat?', krijgt het antwoord vanuit een specifiek referentiekader. Zo leert het ene kind bijvoorbeeld dat krekels eetbaar zijn, een ander dat zij de oogst vernielen en weer een ander dat ze 's avonds muziek maken.

Jaren geleden hield een Amsterdamse hoogleraar een voordracht, getiteld 'Kunnen mensen denken?'. Na het hiervoor besprokene zal het de lezer niet verbazen dat de conclusie toen luidde: 'Ja, een beetje, we doen ons best', (Frijda, 1965).

Dat 'wat iedereen weet' hoeft niet altijd helemaal waar te zijn, en wat iemand waarneemt evenmin. Het is daarom verhelderend onderscheid te maken tussen de *zakelijke werkelijkheid* (objectief) en de *beleefde werkelijkheid* (subjectief), zoals het verschil tussen de gemeten temperatuur en de gevoelstemperatuur.

De zakelijke en de beleefde werkelijkheid hoeven elkaar niet steeds te dekken: arm zijn en zich arm voelen vallen niet altijd samen. Men kan volgens een bepaalde maatstaf arm zijn en toch tevreden zijn met het bestaan; omgekeerd kan men zich arm voelen, terwijl daartoe zakelijk gezien minder aanleiding bestaat. Het hangt er maar van af waarmee je je vergelijkt. Op dit laatste komen we overigens terug in hoofdstuk 18, bij de behandeling van het begrip relatieve deprivatie.

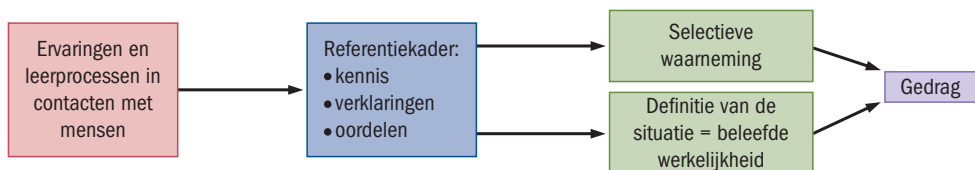
Uit onderzoek is gebleken dat ook ziek zijn en zich ziek voelen lang niet altijd samenvallen (Scheppers, 2007). Het gaat hierbij niet (alleen) om individuele verschillen, maar ook om sociaal-culturele: niet in alle groeperingen of samenlevingen hanteert men dezelfde maatstaven voor armoede of ziekte. Inzichten, opvattingen en meningen (beleefde werkelijkheid) zijn vaak niet 'waar', maar in het sociale leven wel een realiteit in die zin dat zij het gedrag van mensen beïnvloeden. Men kan bijvoorbeeld tevreden zijn met het werk dat men heeft en er toch klachten over hebben (Mok, 2011).

Waarnemen is: voor waar (aan)nemen zoals wij het beleven. 'Ik heb het toch met mijn eigen ogen gezien!' is vaak dus maar één kant van de zaak; men heeft iets ook waargenomen met de ogen en oren zoals die sociaal zijn geconditioneerd. Wat er te zien is, wordt door het referentiekader als het ware 'gefilterd' en gekleurd. Wij vatten het voorgaande samen in figuur 1.2.

Zakelijke en
beleefde
werkelijkheid

Waarnemen

FIGUUR 1.2 Objectieve en subjectieve waarneming beïnvloeden ons gedrag

Hoewel het belangrijk is de beleefde werkelijkheid (wat ze hebben geleerd) van mensen te leren kennen om hun gedrag te kunnen begrijpen en verklaren, is het sociologisch gezien minstens even belangrijk te achterhalen hoe

het komt dat bepaalde mensen een bepaalde visie op sociale verschijnselen hebben (van wie of waarvan ze het hebben geleerd).

VOORORDELEN

‘Wat één christen doet, moet hijzelf verantwoord, wat één jood doet, valt op alle joden terug,’ schreef Anne Frank in haar dagboek, 22 mei 1944.

In ieder vooroordeel schuilt een generalisatie. Of het nu over moslims of joden gaat, over buitenlandse werknemers of asielzoekers, over Surinamers, Molukkers of Antillianen, de leden van de groepering op wie het vooroordeel betrekking heeft, worden over één kam

geschoren. Wie in een gesprek tegen het vooroordeel wil ingaan, merkt al snel dat die algemene bewering ondersteund wordt met een of meer concrete, wel of niet waar gebeurde anekdotes. Van zo’n ‘uit het leven gegrepen’ gebeurtenis springt de verteller vervolgens moeiteloos terug naar conclusies over de hele groepering.

Bron: Anne Frank Stichting,
Feiten tegen vooroordelen, 1993

Onze ‘kennis’ omvat allerlei ideeën, opvattingen, beelden en stereotypen (zie verder hoofdstuk 11), die vaak berusten op slechts losse, onbewezen ‘feiten’ en oppervlakkige – eveneens onbewezen – verklaringen. Zulke verklaringen zijn dan afgeleid uit enkele, soms zeer toevallige, ervaringen die mensen ten onrechte generaliseren: wat hoogstens als illustratie had mogen worden gebruikt, wordt zonder meer als bewijs voor een stelling geponeerd. Zolang de wijze van samenleven niet al te zeer verandert, is de alledaagse en op praktische toepassing gerichte kennis van de samenleving – ondanks de hiervoor genoemde beperkingen – toereikend voor het gewone sociale verkeer. In snel veranderende samenlevingen zoals de onze voldoet ze echter minder, en daar komt men vaak snel en vanzelf achter. Dan kan (toegepaste) sociologische kennis nuttig zijn.

Samenvatting

-
- ▶ In dit hoofdstuk hebben we de sociologie leren kennen als een wetenschap die het samenleven van mensen bestudeert.
  - ▶ We hebben vanuit de dagelijkse ervaringen van mensen een aantal verschijnselen benoemd en sociologisch geduid. We hebben gezien dat het oordeel van mensen over situaties wordt gegeven op basis van beelden en voorstellingen die zij vanuit hun referentiekader hebben.
  - ▶ Een referentiekader is het geheel van kennis, verklaringen en oordelen met betrekking tot onze sociale omgeving.
  - ▶ Mensen blijken selectief te zijn ten aanzien van datgene wat zij in een bepaalde situatie waarnemen ('definitie van de situatie'). Om die reden maakten we een onderscheid tussen:
    - zakelijke werkelijkheid (objectief)
    - beleefde werkelijkheid (subjectief)
  - ▶ Mensen blijken vanuit hun referentiekader niet alleen waar te nemen, maar ook te oordelen. Dit zijn vaak *voor*oordelen die in de praktijk 'foute' resultaten opleveren.
  - ▶ We moeten daarom een onderscheid maken tussen alledaagse kennis enerzijds en wetenschappelijke (in dit geval sociologische) kennis anderzijds.
-